

LBRIS

We know
books

IAN KERSHAW

HITLER

1889–1936
HYBRIS

Traducere din limba engleză de
DIANA POPESCU-MARIN

LITERA

București

<i>Lista ilustrațiilor</i>	7
<i>Prefață</i>	9
<i>Mulțumiri</i>	13
<i>Reflectând la Hitler</i>	19
Capitolul 1 <i>Imaginație și eșec</i>	33
Capitolul 2 <i>Ratare</i>	59
Capitolul 3 <i>Exaltare și amărăciune</i>	103
Capitolul 4 <i>Descoperirea unui talent</i>	139
Capitolul 5 <i>Agitatorul de la berărie</i>	161
Capitolul 6 <i>„Toboșarul“</i>	199
Capitolul 7 <i>Apariția conducătorului</i>	255
Capitolul 8 <i>Preluarea controlului asupra mișcării</i>	289
Capitolul 9 <i>Un pas înainte</i>	351
Capitolul 10 <i>Ascensiunea la putere</i>	417
Capitolul 11 <i>Nașterea unui dictator</i>	470
Capitolul 12 <i>Dobândirea puterii absolute</i>	541
Capitolul 13 <i>Venind în întâmpinarea Führerului</i>	572
<i>Glosar de abrevieri</i>	641
<i>Note</i>	645
<i>Lista lucrărilor citate</i>	809
<i>Indice</i>	837

REFLECTÂND LA HITLER

Guvernarea carismatică a fost mult timp neglijată și ridiculizată, dar se pare că ea are rădăcini adânci și poate fi un stimul extrem de puternic când sunt întrunite condițiile psihologice și sociale corespunzătoare. Puterea carismatică a Liderului nu este o simplă fantasmă – nimeni nu se poate îndoi de faptul că milioane de oameni cred în ea.

Franz Neumann, 1942

A fost acesta secolul lui Hitler? Cu siguranță, comparativ cu Adolf Hitler, nici o altă figură istorică nu a lăsat o amprentă mai solidă asupra sa. Alți dictatori – cei mai notabili fiind Mussolini, Stalin și Mao – s-au angajat în războaie de cucerire, au subjugat alte popoare, au ordonat comiterea unor acte de o cruzime incomensurabilă și și-au lăsat amprenta permanentă asupra secolului XX. Însă nici unul dintre ei nu a rămas întipărit în conștiința altor popoare din întreaga lume așa cum s-a întâmplat cu Adolf Hitler. Într-o „epocă a extremelor”¹, au existat și lideri politici care au simbolizat valorile pozitive ale secolului, care au fost întruchiparea încrederii în umanitate și a speranței pentru viitor. Roosevelt, Churchill, Kennedy și, mai spre timpurile noastre, Mandela, se situează în fruntea listei liderilor despre care vorbeam. Dar amprenta lui Hitler asupra secolului a fost infinit mai adâncă decât oricare alta.

Dictatura lui Hitler a reprezentat paradigma secolului XX, într-o măsură mult mai mare decât cea a lui Stalin sau a lui Mao. Într-o manieră extremă și intensă, ea a oglindit, printre altele, revendicarea totală a statului modern, niveluri imprevizibile ale represiei și violențelor din partea statului, o manipulare fără precedent a presei în scopul de a controla și de a mobiliza masele, un cinism fără precedent în stabilirea relațiilor internaționale, pericolul acut al ultranaționalismului, precum și forța distructivă a ideologiilor care promovau superioritatea de rasă – de unde consecințele extreme ale rasismului –, la care s-a adăugat o utilizare viciată a tehnologiei moderne și a „ingineriei sociale”. Mai presus de orice, a declanșat un semnal de alarmă care încă își trimite avertismentele,

HYBRIS

We know

books

arătând modul în care o societate modernă, avansată, instruită, poate cădea peste noapte în capcana barbariei care a culminat cu un război ideologic, cu cotoșiri de o brutalitate și de o rapacitate greu de imaginat și cu un genocid fără precedent. Dictatura lui Hitler a dus la prăbușirea civilizației moderne, constituind practic echivalentul unei explozii nucleare în chiar inima societății moderne. Și ne-a demonstrat de ce suntem capabili.

Există în continuare întrebări importante rămase fără răspuns. Ce anume a fost specific Germaniei în acel proces catastrofal? Ce anume a fost specific acelei epoci? Ce anume a constituit nucleul stării de rău general care caracteriza pe atunci Europa? Să fi fost tot ceea ce s-a întâmplat un produs și o trăsătură a însăși civilizației moderne? Este oare posibil ca acest potențial distructiv să existe încă, latent, în societate, sau chiar să renască parțial odată cu sfârșitul secolului?

Cei 12 ani în care Hitler a fost la putere au schimbat pentru totdeauna Germania, Europa și întreaga lume. A fost unul dintre pușinii oameni despre care se poate spune cu certitudine că, fără el, istoria ar avut un cu totul alt curs.² Moștenirea imediată a lui Hitler, Războiul Rece – o Germanie divizată de Zidul Berlinului, o Europă divizată de Cortina de Fier, o lume împărțită între superputeri ostile, dotate cu armament capabil să arunce toată planeta în aer –, a dispărut abia acum un deceniu. Moștenirea mult mai profundă – trauma morală pe care Hitler a lăsat-o posterității – este încă vie.

Secolul dominat de numele său a fost în mare parte marcat de război și de genocid – mărci distincte ale lui Hitler. Pe măsură ce secolul se apropie de sfârșit, este imperios necesar să procedăm la o reevaluare atentă și fezabilă, bazată pe ultimele descoperiri din lumea academică, a forțelor care au făcut posibilă ascensiunea lui Hitler și care au dat naștere barbariei asociate cu numele său, nume care rămâne un simbol și un avertisment. Ceea ce s-a întâmplat sub conducerea lui Hitler a avut loc – de fapt, ar fi putut avea loc numai – în sânul societății unei țări moderne, instruite, avansate din punct de vedere tehnologic și extrem de birocratică. În doar câțiva ani după ce Hitler a ajuns în fruntea guvernului, această țară sofisticată din inima Europei începea deja să pregătească terenul pentru un război de exterminare de proporții apocaliptice, război care a transformat Germania și întreaga Europă într-o mare ruină fizică și morală, sfâșiată de Cortina de Fier. Aspect care are nevoie de explicații în plus. Premisele au fost oferite de o combinație în care au intrat elemente precum: lideri dedicați misiunii ideologice de regenerare națională și purificare rasială; o societate suficient de încrezătoare

IBDIS | We know
 the past. We shape the future.

în Liderul ei încât să acționeze în sprijinul obiectivelor pe care acesta le urmărea cu atâta ardoare; și o administrație birocratică competentă, capabilă și dornică să conceapă și să implementeze politica Liderului, oricât de inumană ar fi fost ea. Chiar și așa, este nevoie de o examinare detaliată în ceea ce privește motivele și modalitatea în care această societate a putut fi inflamată de Hitler.

Ar fi foarte comod să nu căutăm cauza calamității care s-a abătut asupra Germaniei și a Europei dincolo de persoana lui Adolf Hitler, conducător al Germaniei din 1933 până în 1945, un individ a cărui ideologie cumplit de inumană fusese promovată public cu aproape opt ani înainte ca el să devină cancelar al Reichului. Însă, în pofida faptului că Hitler deține responsabilitatea morală a ceea ce s-a petrecut sub regimul lui autoritarist, o explicație referitoare exclusiv la persoana lui ar fi o crasă scurtcircuitare a adevărului. S-ar putea spune despre Hitler că reprezintă o ilustrare clasică a dictonului lui Karl Marx potrivit căruia „bărbații *chiar* își construiesc propria istorie, dar... în condiții date și impuse”.³ Cât de mult au modelat destinul Germaniei aceste „condiții date și impuse”, dar și evenimentele impersonale, aflate dincolo de controlul unui individ, indiferent cât de puternic ar fi fost acesta? Cât poate fi pus pe baza neprevăzutului sau chiar a accidentelor istorice? Ce anume poate fi atribuit acțiunilor și motivațiilor bărbatului extraordinar care conducea Germania la momentul respectiv? Toate acestea trebuie cercetate. Toate fac parte din investigația care va urma. Iar răspunsurile simple nu sunt posibile.

O biografie a lui Hitler nu este singura abordare posibilă.⁴ Dar există în ea un mare potențial – ca și capcane –, așa cum sper că vor demonstra capitolele următoare. Un posibil pericol conținut în orice abordare biografică este acela că necesită un anume nivel de empatie cu personajul principal, empatie care se poate transforma ușor în simpatie și poate chiar într-o admirație ascunsă sau subiectivă. Paginile care urmează trebuie să demonstreze evitarea acestui risc. Poate că, în realitate, există riscul ca repulsia absolută să fie cea care împiedică acuratețea înțelegerii, și nu neapărat posibilitatea ca personajul să capete simpatia cititorului.⁵

În cazul unei biografii există, de asemenea, riscul inerent de a conferi un caracter mult prea personal evoluțiilor istorice complexe, de a exagera rolul unui individ în conturarea și determinarea evenimentelor, ceea ce duce la ignorarea sau minimalizarea contextului social și politic în care aceste acțiuni au avut loc.⁶ De fapt, cea mai mare provocare a acestei biografii este evitarea acestor capcane. A fost impulsul pentru o încercare a unei noi abordări a personalității lui Hitler.

Este un demers riscant. La urma urmei, s-au scris nenumărate cărți și tratate despre Hitler și al Treilea Reich, mare parte dintre ele de o calitate excepțională. Un studiu remarcabil făcut acum zece ani și jumătate acoperea peste 1 500 de titluri pe acest subiect.⁷ O tentativă mai recentă de a compila lucrările pe această temă a înregistrat 120 000 de cărți și articole despre Hitler.⁸ Chiar și așa, extraordinar e faptul că există doar un număr redus de biografii complete, serioase și extrem de bine documentate despre liderul nazist. Interpretările sunt extrem de variate, după cum era de așteptat.⁹

De când s-a făcut cunoscut, în anii 1920, Hitler a fost privit în multe și variate moduri, care deseori s-au bătut cap în cap. A fost considerat, de pildă, un simplu „oportunist complet lipsit de principii“, „care nu avea nimic în cap în afară de ambiția de a-și extinde puterea proprie, dar și pe cea a națiunii cu care ajunsese să se identifice“, preocupat exclusiv de „dominație deghizată sub doctrina de rasă“ și capabil doar de „distrugere răzbușătoare“.¹⁰ Altundeva a fost descris, dimpotrivă, ca acționând cu fanatism în vederea implementării unui program ideologic prestabilit și predeterminat.¹¹ Au existat chiar încercări de a-l prezenta ca pe un fel de șarlatan politic care a hipnotizat și a fermecat poporul german, pe care apoi l-a aruncat în derută și în haos; alții l-au „demonizat“ de-a dreptul, transformându-l într-o figură mistică, inexplicabil apărută, care a marcat destinul Germaniei. Însuși Albert Speer, arhitectul lui Hitler, apoi ministrul armamentului, mai apropiat decât oricine de dictator în toată perioada de glorie a celui de-al Treilea Reich, l-a descris, imediat după terminarea războiului, ca fiind o „figură demonică“, „unul dintre acele fenomene istorice inexplicabile care se nasc la intervale mari de timp“ și care „a hotărât soarta națiunii“.¹² O asemenea opinie riscă să arunce o ceață asupra evenimentelor din Germania dintre 1933 și 1945, reducând cauza care a determinat catastrofa din Germania și Europa la o simplă toană samavolnică a unei personalități demonice. Originea catastrofei nu este explicată nicicum în afara acțiunilor unui individ extraordinar. Evenimente complexe se transformă astfel într-o simplă expresie a voinței lui Hitler.

O opinie total contrară – și care nu poate fi susținută decât parțial, dat fiind că a constituit parte din ideologia de stat și, drept urmare, s-a destrămat de îndată ce Blocul Sovietic, care a sprijinit-o, s-a prăbușit – a respins de la bun început orice rol semnificativ al personalității lui Hitler, retrogradându-l pe acesta la statutul de agent al capitalismului, la condiția de nulitate aflată în slujba intereselor marilor consorții și a liderilor acestora, care l-au controlat și l-au manipulat ca pe o marionetă.¹³

LIBRIS

We know
books

Unele tratate despre Hitler abia dacă au recunoscut că ar fi existat o problemă de înțelegere sau pur și simplu au respins ideea.¹⁴ Un exemplu de abordare ar fi ridiculizarea lui Hitler. Când îl descrii ca pe un simplu „nebulă” sau ca pe un „maniac în plin delir”, ești din start scutit de a da orice fel de explicație – cu toate că această premisă lasă loc unei întrebări-cheie: de ce ar fi o societate complexă dispusă să urmeze orbește un descreierat, un caz „patologic”, în abis?¹⁵

Alte studii mult mai sofisticate s-au contrazis asupra măsurii în care Hitler a fost, de fapt, „stăpânul celui de-al Treilea Reich” și asupra caracterizării sale drept un „dictator vulnerabil”.¹⁶ A deținut el, cu adevărat, puterea unică, totală și nelimitată?¹⁷ Ori e posibil ca regimul lui să se fi bazat pe o „policrație”, o hidră cu mai multe capete, cu mai multe structuri de putere dispuse în jurul lui Hitler, pe baza popularității lui incontestabile și a cultului personalității, el fiind doar un pivot indispensabil, nimic mai mult decât un propagandist care specula orice ocazie, fără a se baza pe un program, plan sau proiect?¹⁸

Opiniile diferite despre Hitler nu au fost niciodată doar o chestiune de dezbateri academice ezoterice. Ele au o valoare mult mai mare și implicații mult mai ample. Când Hitler a fost adus în prim-plan pe post de imagine în oglindă a lui Lenin sau a lui Stalin, un lider care manifesta o teamă vecină cu paranoia față de teroarea bolșevică și față de genocidul de clasă – ceea ce l-a determinat să comită un genocid de rasă –, implicațiile au fost foarte clare. Hitler era un ticălos, fără îndoială, dar nu atât de ticălos precum Stalin. El era doar o copie, pe când Stalin era originalul. Cauza preexistentă a genocidului de rasă nazist a fost de fapt genocidul de clasă sovietic.¹⁹ Contează de asemenea și momentul în care atenția lumii a fost abătută de la crimele împotriva umanității pentru care Hitler poartă principala responsabilitate și îndreptată asupra frământărilor Conducătorului în legătură cu transformarea societății germane. Un Hitler înfățișat astfel era preocupat de mobilitatea socială, de locuințe mai bune pentru muncitori, de modernizarea industriei, de dezvoltarea unui sistem de ajutor social și de înlăturarea privilegiilor reacționare ale trecutului; pe scurt, urmărea construirea unei societăți germane mai bune, mai moderne, condusă mai puțin pe criterii de clasă, și nu conta cât de brutale urmau să fie metodele pentru aplicarea acestor măsuri. Acest Hitler a fost, în ciuda demonizării evreilor și a ambiției de a cuceri lumea, „un politician a cărui gândire și ale cărui acțiuni au fost mult mai raționale decât s-a crezut până mai ieri”.²⁰ Dintr-o astfel de perspectivă, Hitler poate fi privit ca un personaj malefic, dar plin de bune intenții

în ceea ce privește societatea germană – sau cel puțin având intenții care pot fi privite într-o lumină mai bună.²¹

Genul acesta de interpretări revizuite nu s-au dorit a fi justificative. Dar comparația dintre crimele săvârșite împotriva umanității de către naștiști, pe de o parte, și de către stalinști, pe de altă parte, a fost menită – în pofida abordărilor distorsionate – să facă lumină în cazul conflictului ideologic de o ferocitate înfricoșătoare apărut în Europa interbelică și să atragă atenția asupra forțelor motrice care au stat la baza genocidului german. Prezentarea lui Hitler drept un social-revoluționar venea să explice, poate de o manieră greșită, popularitatea lui în Germania într-o perioadă de criză socială. Și totuși nu este deloc greu de observat că ambele abordări includ, chiar și fără intenție, potențialul unei reabilitări a lui Hitler și, drept urmare, posibilitatea ca acesta să fie perceput – în ciuda crimelor împotriva umanității asociate numelui său – drept un mare lider al secolului XX, un lider care, dacă ar fi murit înainte de război, și-ar fi găsit locul în panteonul eroilor germani.²²

Chestiunea „măreției istorice“ a fost, în general, implicită în redactarea biografiilor convenționale, în special în tradiția germană.²³ Figura lui Hitler, ale cărui însușiri personale – deosebite de impactul și de aura sa politică – erau departe de a fi nobile, înălțătoare sau substanțiale, prezenta probleme mai mult decât evidente pentru o asemenea tradiție.²⁴ O modalitate de a o eluda a fost aceea de a lăsa de înțeles că Hitler posedă o formă de „măreție negativă“; că, deși departe de a avea un caracter nobil sau alte calități care au de-a face cu „măreția“ personalităților istorice, impactul său asupra istoriei a fost incontestabil imens, cu toate că a fost în același timp catastrofal.²⁵ Pe de altă parte, „măreția negativă“ poate avea conotații tragice – eforturi puternice și realizări uluitoare care au fost viciate; grandoare națională transformată în catastrofă națională.

Evitarea totală a chestiunii „măreției“ este categoric de dorit (rămânând doar de înțeles de ce atât de mulți contemporani de-ai lui Hitler au văzut în el această „măreție“). Este doar o marotă: greșit înțeleasă, inutilă, irelevantă și posibil justificativă. Greșit înțeleasă pentru că, așa cum se întâmplă în general cu teoriile despre „oamenii mari“, se ajunge la personalizarea procesului istoric de o manieră extremă. Inutilă, pentru că întreaga noțiune de măreție istorică este, în cel mai fericit caz, zadarnică. Bazată pe un set subiectiv de judecăți morale și chiar estetice, este de fapt un concept filosofic și moral care nu duce nicăieri. Irelevant, pentru că, indiferent de verdictul pe care l-am da legat de presupusa „măreție“ a lui Hitler, fie el afirmativ sau negativ, nu ne-am alege cu nici un fel de explicație în legătură cu istoria îngrozitoare a celui de-al Treilea

IBDIS

We know

books

Reich. Și posibil justificativă, pentru că însăși formularea întrebării riscă să ascundă o oarecare admirație față de Hitler, oricât de tendențioasă ar fi ea și oricare ar fi culpa lui; și pentru că simpla intenție de a afla măreția în Hitler reprezintă aproape automat un corolar al reducerii efective a celor care au promovat direct această regulă, a celor care au susținut-o, a poporului german care i-a fost alături, la condiția de simpli figuranți pe lângă „marele om“.

În loc să ne concentrăm asupra chestiunii „măreției istorice“, ar fi mai indicat să ne îndreptăm atenția asupra altei probleme, mult mai importante. Cum se explică faptul că un om atât de slab înzestrat din punct de vedere intelectual, deloc sociabil, un om care nu reprezenta mai nimic în afara vieții sale politice, inabordabil și ascuns chiar și pentru cei din proximitatea sa, incapabil să stabilească relații de reală prietenie, fără educația necesară unui înalt demnitar, fără pic de experiență în guvernare înainte de a deveni cancelar al Reichului, a avut totuși un impact istoric imens și a fost capabil să țină o lume întreagă cu sufletul la gură?

Poate că întrebarea este greșit formulată, cel puțin în parte. În primul rând, nu se poate spune despre Hitler că n-ar fi fost inteligent; avea o minte ageră și o memorie extraordinară. Datorită agerimii sale, era capabil să-și impresioneze nu numai anturajul plin de personaje lingușitoare, ceea ce era desigur de așteptat, dar și oameni de stat și diplomați rezervați sau critici, unși cu toate alifiile. Talentul său oratoric a fost, desigur, recunoscut până și de adversarii lui politici. N-ar fi singurul șef de stat al secolului XX care a reușit să îmbine ceea ce noi considerăm carențe de caracter și superficialitate intelectuală cu o remarcabilă pricepere și eficiență politică. Ar fi bine să evităm această capcană, în care au căzut mulți dintre contemporanii lui, și anume aceea de a subestima grav abilitățile sale.

Mai mult decât atât, au fost și alții în afară de Hitler care au ajuns în funcții înalte, în pofida mediului modest în care au crescut. Napoleon ar fi un prim exemplu al epocii moderne, cu mențiunea că el a ajuns sus prin intermediul armatei, o instituție-cheie (în care Hitler nu a avansat mai departe de gradul de caporal) și datorită unei dibăcii ieșite din comun și a realizărilor sale în fruntea armatei franceze. După cum a fost infinit mai înzestrat din punct de vedere intelectual și a avut diverse abilități personale în comparație cu Hitler. În secolul XX au crescut șansele celor care nu făceau parte din elita socială și politică de a urca pe scara puterii de stat. Dar, chiar și așa stând lucrurile, exemplele sunt puține și par a identifica unii lideri ai mișcărilor revoluționare care s-au făcut remarcați în perioade de frământări politice (cum a fost cazul lui Stalin, Mao și Castro), nicidecum în democrații stabile.